

Тетяна ПАСОВА

ВИДАННЯ АНТОЛОГІЇ «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» ЯК ВАЖЛИВИЙ ВНЕСОК У ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ ТА ВЗАЄМОПОРОЗУМІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО НАРОДІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 26.
УДК 821.161.2:821.162.1

Пасова Т. Видання антології «Розстріляне відродження» як важливий внесок у збереження літературного спадку України та взаємопорозуміння українського та польського народів; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація: У статті розглядається видання антології «Розстріляне відродження» у контексті українсько-польського взаємопорозуміння. Поява цієї антології уможливила не лише повернення творчого спадку заборонених поетів, прозаїків та публіцистів українському читачеві, а й зміцнила українсько-польські емігрантські зв'язки. Виданням «Розстріляного відродження» виступив польський Інститут літератури у Парижі, який очолював Єжи Гедройць, а уклав антологію відомий літературознавець Юрій Лавріненко. Ця співпраця засвідчила важливість міжкультурного співробітництва у сфері збереження духовної та літературної спадщини, а також стала вагомим чинником для покращення відносин між двома народами.

Ключові слова: антологія «Розстріляне відродження», українсько-польське взаємопорозуміння, Юрій Лавріненко, Єжи Гедройць.

Актуальність теми дослідження. Видання антології «Розстріляне відродження» 1959 р. за редакцією Юрія Лавріненка стало однією з найбільш визначних подій в українському літературному середовищі другої половини ХХ ст., незважаючи на те, що на території Радянської України антологія була заборонена. Завдяки співпраці Літературного інституту, який очолював Єжи Гедройць, та видатного українського літературознавця Юрія Лавріненка вдалося зберегти й повернути цілий пласт письменників, поетів, публіцистів, драматургів 1917-1933 рр. та відкрити їхню творчу спадщину для українського читача.

Мета дослідження полягає у вивченні процесу створення антології «Розстріляне відродження» в умовах еміграції. Плануємо дослідити критерії відбору матеріалу, етапи створення збірки та особливості взаємодії укладача та видавця.

Перспективи дослідження. З'ясувати значення міжкультурного українсько-польського діалогу у створенні та виданні антології.

Особлива цінність «Розстріляного відродження» полягає у тому, що укладач та видавець, по-перше, зібрали розпорошені по приватних бібліотеках твори знищених поетів і письменників. По-друге, опублікували їх, зробивши доступними для усього цивілізованого світу, а також намагалися переправити їх до СРСР.

У такий спосіб вдалося врятувати від забуття цілу низку поетів (серед яких Михайль Семенко, Дмитро Загула, Микола Зеров, Майк Йогансен, Павло Филипович, Володимир Свідзинський, Тодосій Осьмачка, Яків Савченко, Василь Еллан), письменників (зокрема, Микола Хвильовий, Валеріан Підмогильний, Григорій Косинка, Іван Сенченко, Борис Антоненко-Давидович) та драматургів (Микола Куліш та Кость Буревій). Потретьє, антологія повернула українській літературі

заборонені твори таких класиків, як Павло Тичина (наприклад, поезії «Золотий гомін», «Пам'яті тридцяти», «Скорбна мати»), Максим Рильський (поезії «Музика», «Фантастичний бріг», «Синя далечина», «Сонет нудьги й бажання»), Юрій Яновський (роман «Чотири шаблі»), Володимир Сосюра (поєми «Мазепа», «Залізниця»). Це дозволило побачити у творчості радянських класиків вказаного періоду не лише партійно-комуністичний пафос, а й прагнення реалістично оцінити постреволюційні зміни, спрогнозувати наслідки як для українського народу, так і для східноєвропейського регіону.

Євген Сверстюк у статті «Про «Розстріляне відродження» (Сучасні рефлексії)» так розцінює появу цього видання: «Книжка «Розстріляне відродження» була на рідкість яскравою зіркою в морю 50-х років. Якби вона одразу в 1959 році упала на стіл студентів, учителів, науковців, то клімат нашого культурного довкілля значно змінився б. Якби вона мала поширення на початку 60-х – це пролунало б громовим вибухом в шелесті формальних реабілітацій того часу. Справа в тому, що в статтях Юрія Лавріненка і у його виборі публікацій було саме те, що замовчувалося в авторів реабілітованих та вибірково публікованих – з тим розрахунком, «щоб нічого не вийшло», вживаючи виразу Салтикова-Щедріна» [1; с. 968].

Тим більше символічним є той факт, що особливу роль у виданні антології, відіграв польський Літературний інститут у Парижі (видавець антології) та його очільник, головний редактор журналу «Культура» Єжи Гедройць. Мало хто з сучасних дослідників звертає увагу на важливість постаті Єжи Гедройця у появі й поширенні цього видання. У численних перевиданнях, які з'являються сьогодні, не згадується не лише Єжи Гедройць, який виступив автором ідеї такої збірки, підтримав її появу фінансово та організацій-

но, а й навіть Юрій Лавріненко – упорядник антології.

Наприклад, 2009 року у Донецьку вийшли друком два видання:

«Розстріляне Відродження. Золоті рядки української репресованої поезії», укладачем якого виступила С. М. Заготова [2], та «Розстріляне Відродження. Шедеври української репресованої драматургії» [3]. Жодна з цих двох книжок (які, до слова, виконані на високому поліграфічному рівні: мають дизайнерське та художнє оформлення, тверду палітурку, надруковані на якісному папері) не має ні вступного слова, ні післямови, ні згадки про Ю. Лавріненка, Є. Гедройця чи про «Культуру» та Літературний інститут. Складається враження, що упорядники на власний розсуд дібрали за невідомим принципом твори авторів та вмістили їх до збірки.

Інші літературознавчі, історичні, методичні видання, які стосуються «Розстріляного відродження», містять багато неточностей. Так, часто автором ідеї антології називають Юрія Лавріненка. Проте насправді ним був Єжи Гедройць. У книзі «Архів Розстріляного відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920-1930-х років» упорядники Олександр та Леонід Ушкалови у передмові зазначають: «Коли наприкінці 50-х років редактор польського еміграційного часопису «Kultura» Єжи Гедройць запропонував Юрієві Лавріненкові видати антологію української літератури ХХ сторіччя під назвою «Розстріляне відродження», він дуже точно окреслив цілу добу в історії нашого письменства» [4; с. 6].

В автобіографічній книзі Єжи Гедройця «Autobiografia na cztery ręce» редактор згадує: «[...] коли я шукав когось для створення антології сучасної української літератури, просив Шевельова, видатного українського історика літератури, щоб він підказав компетентну особу. Той направив до Лавріненка, який дуже ретельно її опрацював» [5; с. 199].

Не можна не звернути особливу увагу на влучність назви антології. Те, що її автором був Юрій Лавріненко, сумнівів немає. Адже у передмові до «Розстріляного відродження» він згадує, що вжив цей термін за п'ятнадцять років до початку роботи над упорядкуванням антології. Проте з листування з Єжи Гедройцем дізнаємося, що над назвою антології редактор «Культури» та упорядник певний час дискутували. Загалом листування Єжи Гедройця з українською еміграцією, яке побачило світ українською мовою 2008 р. у Києві [6], дає можливість простежити усі етапи створення антології, проблеми, які виникли у період пошуку матеріалу, друку та розповсюдження, а також дає уявлення про відгуки як інших видань, так і видатних громадських діячів української та польської еміграції на появу цього видання. Це видання – переклад з польського аналогічного

видання „Jerzy Giedroyc. Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982” [7].

Так, у листі від 29 листопада 1957 року Юрій Лавріненко пише Єжи Гедройцю: «Разом із цим листом посилаю Вам мою позитивну відповідь у формі орієнтовного пляну проєктованої Вами антології, яку умовно називатиму «Дорога»» [6; с. 597]. Але вже 11 грудня того ж року Юрій Лавріненко пише редакторові: «Думаю, чи назва «ДОРОГА» не є надто невиразна, ну, але маємо ще час подумати» [6; с. 600]. Остаточню вжити назву «Розстріляне відродження» Юрія Лавріненка переконав Єжи Гедройць. Такий висновок робимо з листа упорядника антології до редактора від 11 вересня 1958 року, де він пише: «З усіма Вашими порадами згоден. І щодо назви антології теж. Мене стримувала від терміну «Розстріляне відродження», який увійшов у загальний вжиток з моєї ініціативи, та обставина, що цей термін вже вживали і зловживали. Була така книжечка «Розстріляна муза», була мемуарна повість «Недостріляні». І так далі. Все ж, як авторові терміну, мені можливо його вжити та скріпити в правдивому його дусі, реабілітувати...» [6; с. 620].

З цього листування робимо висновок, що упорядник антології та редактор «Культури» тісно співпрацювали, разом розробляли ідею, мету, назву, структуру та зміст. Хоча не можна не відзначити, що Гедройцеві випадала здебільшого роль радника, тоді як увесь тягар укладання такої складної антології в умовах еміграції (де ще не з'явилися потужні інформаційні центри, бібліотеки, вузівські осередки), а також тотальної заборони на відповідні літературні імена та деякі твори в СРСР.

Безумовно, виконати таку роботу одному у надмірно стислий термін було неможливо (попередньо планувалося, що антологія буде надрукована вже у кінці 1957 р. – тобто на її укладення відводилося три місяці, однак пізніше, коли обсяг збірки було вирішено розширити з 300 сторінок до 845, термін здачі відсувався шість разів, врешті антологія була надрукована 27 серпня 1959-го). Тим більше, що через скрутний фінансовий стан українські емігранти були вимушені, окрім громадської роботи, шукати заробітків. Восьмигодинний робочий день ускладнював роботу над антологією, тому з часом укладач звільнився, аби вчасно здати матеріал до друкарні у Мюнхені.

Юрію Лавріненку, який на той час жив і працював у Нью-Йорку, допомагала українська емігрантська інтелігенція, яка після Другої світової війни опинилась у Сполучених Штатах Америки. Дехто з них допомагав особисто, як, наприклад, Леонід Лиман, котрий взяв на себе роботу дослідника, – займався пошуком творів у бібліотеках, приватних збірках та виконав частину технічної праці, про що Юрій Лавріненко повідомляв листом Єжи Гедройцю. Професор Юрій Шерех (Шевельов) пообіцяв уніфікувати правопис творів.

Над коректурою працював відомий український поет-емігрант Іван Кошелівець. Перманентну консультативну допомогу Юрій Лавріненко отримував від Євгена Маланюка та Івана Багряного. Завдяки листуванню Лавріненка і Гедройця дізнаємося, що загалом над «Розстріляним відродженням» працювали (окрім уже вказаних осіб): Василь Барка, Оксана Буревій, Святослав Гординський, Володимир Гординський, Йосип Гірняк, Богдан Бойчук, Євгенія Васильківська, Докія Гуменна, Григорій Костюк, Микола Кузьмович, Лариса Курницька, Юрій Луцький, Володимир Міяковський, Євген Пизюр, Богдан Рубчак, Василь Рудко, Яр Славутич, Микола Шлемкевич, Юрій Тарнавський та Роман Маланчук.

Тож припускаємо, що «Розстріляне відродження» мало такий значний успіх і таку велику кількість відгуків через те, що по-перше, над ним працювали кращі літературознавці та митці, яким вдалося вижити у 30-х рр. ХХ ст., а після Другої світової війни емігрувати до країн Західної Європи та США. По-друге, перед початком роботи укладач чітко визначив собі завдання як пошуковця: «Ці фрагменти нагадали б читачеві, що українські комуністи 1917-1930 років одверто змагалися за незалежність КПУ від РКП, а українські культурні діячі – за незалежність української культури від російського диригента, словом, «за український шлях до соціалізму». Плянують матеріали тотально заборонені сьогодні в СРСР, але колись друковані таки в радянській пресі і книжках, тобто матеріали виключно радянські» [6; с. 597], – пояснює Юрій Лавріненко Гедройцю засади роботи над антологією. По-третє, укладач чітко структурує майбутню книгу: поезія – проза – драма – есей.

Слід зазначити, що, створюючи антологію, Єжи Гедройць прагнув, аби це видання побачили не лише на Заході, у Канаді та у Сполучених Штатах Америки, а й передусім у СРСР. З цією метою, як уже зазначалося, до збірки вмішувалися твори винятково радянських письменників. Єжи Гедройць від початку роботи над збіркою був переконаний, що в СРСР її заборонять. Проте вважав, що факт того, що у збірці дібрано лише радянські твори, а не емігрантські, до того ж раніше публіковані у пресі, ускладнить юридичний аспект накладання заборони на це видання. До того ж Гедройць мав досвід пересилки забороненого у Польській Народній Республіці журналу «Культура». Зокрема, у вересні 1958 р. редактор «Культури» просив Юрія Лавріненка завершити укладання антології протягом місяця, бо з досвіду знав, що у різдвяний період цензура послаблюється через величезну кількість поштових відправлень. Однак 1958 р. Юрій Лавріненко не встиг завершити роботу.

Уже з першої видрукованої у Мюнхені партії антології Єжи Гедройцю вдалося через Югославію вислати 5 примірників до Києва й 10 до Польщі. У грудні 1959 р. Гедройць передав два

примірники Максиму Рильському, котрий очолював делегацію радянських письменників, які відвідували Польщу. Зрештою, у квітні 1960 р. Гедройць повідомляє, що зумів переправити за залізну завісу 200 прим.

Звичайно, після такої кількості пересланих екземплярів «Розстріляного відродження», радянська преса не могла обійти увагою це видання. Реакція, як і передбачали укладач та видавець, була негативною. 14 жовтня 1960 року у газеті «Радянська Україна» з'явився перший відгук про який докладно написала Богуміла Бердиховська: «Олександр Мазуркевич у газеті «Радянська Україна» писав: «Було б неправильно думати, що нациняє брехнями портфелі деяких оонівських ораторів один тільки отець Іларіон [мовознавець і православний єпископ, після війни в еміграції]. Є ще й інші живі трупи, як Донцов, Маланюк, Самчук [...]. Нещодавно, наприклад, з'явилася складена в Нью-Йорку, підготована до друку у Парижі й надрукована в Мюнхені «антологія» Ю. Лавріненка. Цей політичний рецидивіст і літературний диверсант, підхопивши в Огієнка маску «безпартійності» і списавши з коміксів назву свого опусу, вщерть наповнив його несосвітненою брехнею і карколомними наклепами на Радянську Україну, на наш героїчний народ, на велику його святиню – українську літературу. У розділі під назвою «Злодій, упійманий на гарячому» Мазуркевич заявив, що «нема потреби аналізувати цю наскрізь антинаукову, примітивно політиканську книгу, яка є більше зібранням диких вигадок і брудних наклепів самого автора, ніж творів письменників». Зрештою, ця декларація не завадила йому присвятити антології 30-сторінковий розділ, у якому він «доводив фальсифікацію» Лавріненка. Що прикметно, відмовляючи антології та її автору в честі, Мазуркевич водночас не наважився подати її назву. Замість назви було подано інформацію, що «Лавріненко, мабуть, найбільш по-хамському фальсифікує українську радянську літературу в своїй недавно виданій «антології», де нібито зібрано «поезію – прозу – драматургію – есе» 1917-1933 років» [6; с. 42-43].

Єжи Гедройць у своїй автобіографії відзначив: «Після видання «Розстріляного відродження» Українська академія наук видала книгу, яка полемізувала з антологією. За радянським звичаєм полеміці передувала докладний переказ змісту книги, що значно допомогло її розповсюдженню. У середині вісімдесятих «Сучасність» зробила нове видання «Розстріляного відродження» на біблійному папері, яке у досить великих кількостях висилалося в Україну. Ця книга відіграла досить велику роль. Між іншим, спричинила збільшення кількості передплатників «Культури» серед українців, особливо у Канаді. Але передусім, видання стало одним з чинників виникнення в самій Україні великої поетичної грипи, так званих шестидесятників» [5; с. 199].

Українська еміграція також досить неоднозначно сприйняла вихід антології. Дмитро Донцов назвав антологію «маніфестом скалічених душ», а авторів, які увійшли до збірки «хором панегіристів червоного Нерона». Як свідчить Юрій Лавріненко, під час його роботи над антологією у Нью-Йорку та інших містах Америки та Канади відбувалися так звані «суди еміграції» над ним та його колегами як над «націонал-комуністами».

Проте рецензії в емігрантській пресі були позитивними. Зокрема, одразу після виходу антології схвально про неї відгукнулися такі видання, як «Українські вісті» (Ульм), «Визвольний шлях» (Лондон), «Київ» (Філадельфія), «Прометей» та «Слово» (Нью-Йорк). Друкували відгуки на антологію не лише емігрантські видання, а й, наприклад, німецька газета «Дойче Рундschau», відповідну статтю для якої підготував Василь Косаренко-Косаревич (1960, № 6). Яр Славутич підготував рецензію для американського лінгвістичного журналу «The Modern Language Journal» (1960, № 5). Тож у підсумку робота Юрія Лавріненка та Єжи Гедройця, їхній внесок у збереження української літератури було належно оцінено як сучасниками, так і нащадками.

У цьому контексті варто більш детально розглянути питання створення антології під кутом українсько-польських відносин. Мету цього проєкту у листі до Юрія Лавріненка від 19 листопада 1957 р. Єжи Гедройць обумовив так: «Видаючи цю антологію, я хотів би створити умови для польсько-української співпраці у майбутньому в спільній боротьбі за свободу» [6; 596].

Однак далеко не всі з оточення редактора «Культури» розуміли та підтримували його прагнення докласти максимум зусиль, аби вийти таку працю. Єжи Гедройць у листі до Єжи Стемповського не приховував свого задоволення: «Надсилаю проспект української антології, якою я трохи горжуся, тим більше, що зробив я її всупереч усім». «Зворот «всупереч усім» не був у цьому випадку риторичним. Міркувань, які стояли за виданням антології, не розуміли навіть дуже близькі співпрацівники редактора «Культури». У листі до Анджея Бобковського Гедройць зізнавався: «Єленський вважає видання антології Лавріненка скандалом і компрометацією, бо «це дражнить Совіти»» [6; с. 38], – аналізує Богуміла Бердиховська.

Однак українці оцінили прагнення Єжи Гедройця до примирення: «В листі до Василя Барки, написаному після видання антології, він (Єжи Гедройць – авт.) додавав: «Видання антології Лавріненка я вважав просто своїм обов'язком,

і буду щасливий і гордий, якщо вона виявиться потрібною і корисною для української культури». Резонанс антології, попри постійне незадоволення Редактора, перевершив усі сподівання. Як наголошував Василь Барка, видавши антологію, Гедройць «зробив величезну послугу українській культурі». [...] Жодне інше видання Літературного інституту не мало такої кількості великих за обсягом і переважно позитивних рецензій. Українські автори писали про «Розстріляне відродження» і для іншомовних видань. Антологія була помічена росіянами. Українська служба Радіо «Свобода» зробила шість передач про цю антологію» [6; с. 40].

Юрій Лавріненко у передмові до антології зазначив: «Вихід у світ цієї антології я завдячую видавництву «Культура», що зокрема своїм журналом того ж імени здобуло високу репутацію також і в українців, даючи ось уже дванадцять років гарні приклади польсько-українських взаємин. [...] Воно трохи дивно, що перша спроба такої підсумкової антології літератури Розстріляного Відродження (цей термін був уперше вжитий мною 15 літ тому) видана українською мовою і не українцями, а поляками і коштом польського видавництва... Але з другого боку є тут своя логіка. Коли кривава містерія українського відродження розгортала від 1917 року одну трагічну дію за другою, її не помічав наш вік, що так любить говорити про «одність світу» і водночас так брутально нехтує окремі, навіть загального значення, складники того світу. А пізніший хід подій показав, що «одність світу» є таки справді болючою реальністю, щоб фальшувати і збувати її красивою фразою чи гіпокритичним гаслом» [1; с. 8].

У такий спосіб укладач і видавець своєю працею довели, що, по-перше, створене після Другої світової війни напруження в українсько-польських відносинах можна нівелювати шляхом міжкультурної інтеграції та співробітництва двох народів, особливо у гуманітарній сфері. По-друге, створюючи антологію у Нью-Йорку, макетуючи у Парижі та друкуючи у Мюнхені, вони продемонстрували неунікність глобалізаційних процесів у світі та у видавничій галузі зокрема. По-третє, вони створили видання, яке стало поштовхом до обговорення подій у 20-30-х рр. в УРСР, які раніше замовчувалися, як на території країн Західної Європи та США, так і на теренах держав Варшавського договору. І, по-четверте, антологія повернула українській літературі ціле гроно письменників, поетів та публіцистів, імена яких були забуті через їх фізичне знищення та заборону (повну або часткову) їхніх творів.

Література

1. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / Упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка; Післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2002. – 984 с.
2. Розстріляне Відродження. Золоті рядки української репресованої поезії/ Укладач С.М. Заголова. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 320 с.

3. Розстріляне Відродження. Шедеври української репресованої драматургії. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 416 с.

4. Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників / Упорядкування, передмова, примітки та коментарі Олександра й Леоніда Ушкалових. – К.: Смолоскип, 2010. – 456 с.

5. Jerzy Giedroyc. Autobiografia na cztery ręce/ Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian. – Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2006. – 388 s.

6. Єжи Гердойць та українська еміграція: листування 1950—1982 років; пер. з пол. та англ. / упорядкув., передне слово і комент. Богуміли Бердиховської. – К.: Критика, 2008. – 752 с.

7. Jerzy Giedroyc Emaigracja ukraińska Listy 1950-1982 / wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Bogumiła Berdychowska. – Warszawa: Czytelnik, 2004. – 832 s.

Пасова Татьяна

Издание антологии «Розстріляне відродження» как важный вклад в сохранение литературного наследия Украины и взаимопонимания украинского и польского народов

Аннотация. В статье рассматривается издание антологии «Розстріляне відродження» в контексте украинско-польского взаимопонимания. Появление этой антологии сделало возможным не только возвращение творческого наследия запрещенных поэтов, прозаиков и публицистов украинскому читателю, но и упрочило украинско-польские эмигрантские связи. Издателем «Розстріляного відродження» выступил польский Институт литературы в Париже, который возглавлял Ежи Гердойць, а составил антологию литературовед Юрий Лавриненко. Это сотрудничество подчеркнуло важность межкультурного сотрудничества в сфере сбережения духовного и литературного наследия, а также стало весомым фактором для улучшения отношений между двумя народами.

Resume. This article deals with publishing of an anthology “Rozstrilyane vidrodzennya” in the context of improving the Ukrainian-Polish relations. The appearance of this anthology, made possible not only the return of the heritage of banned poets, writers and publicists for Ukrainian readers, but also cement the Ukrainian-Polish emigrant connection, as far as the publisher of “Rozstrilyane vidrodzennya” was the Polish Institute of Literature in Paris, which was headed by Jerzy Gerdoyts, and compiler an anthology was known literary critic Yuri Lavrinenko. This cooperation has emphasized the importance of intercultural cooperation in conservation of spiritual and literary heritage and has become a weighty factor for improving relations between the two nations.

Пасова Тетяна – здобувач Інституту журналістики КУНУ імені Т.Г.Шевченка.